

Temat 19: Kaszubi w statystyce (cz. II).

Po spisie z 1890 r. w pruskiej (niemieckiej) statystyce pytania o język ojczysty (*Muttersprache*) pojawiły się również w następnych spisach (1900 r., 1905 r. i 1910 r.). W spisach tych wyróżniono także grupę dwujęzycznych. W ogłoszonych wynikach spisu z 1905 r. tylko dla kilku powiatów (pucki, wejherowski i gdański górny) istniała rubryka dla języka kaszubskiego, w pozostałych kaszubskie deklaracje językowe zostały zaliczone do grupy *eine andere Sprache* (inny język). Dane zawarte w poszczególnych rubrykach były jednak uzupełniane poprzez uwagi zamieszczone pod tabelami.

Provinz Westpreußen, Regierungsbezirk Danzig.															
Landkreis Danzig.															
Sortirungs-Nummer.	Namen der Gemeindegemeinschaften nebst Zahl der Wohnplätze.	Ortsan- wesen- flächeninhalt in ha	Zurichthaltiger Gemeindeflächeninhalt auf 1 ha	Personen Wohnplätze	Personen Wohnplätze, die keine Wohnplätze sind, sondern nur Wohnplätze sind	Saus- haltungen (Gesamtwahl- stätten von 2 und mehr Personen einschließlich eigener Hauswirtschaft)	Ortsanwesende Bevölkerung								
							darunter befinden sich			Religiös-					
							über- haupt	männ- liche Per- sonen	weib- liche Per- sonen	Evangelische			römisch-katholische		
10	11	12	deutsche		polnische		andere		andere						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Kreis Danzig.															
Kreis a) Landgemeinden.															
88	Wanti	1	285,2	5,61	22	1	29	191	108	—	130	130	—	—	—
89	Wielkowo	1	1210,9	2,72	83	—	89	577	295	—	110	110	—	—	—
90	Wierci	1	316,2	6,01	54	—	65	374	190	—	14	14	—	—	—
91	Wichow	5	834,2	1,29	26	—	38	237	126	—	—	—	—	—	—
92	Wichow	5	431,2	4,89	40	1	54	309	152	—	97	97	—	—	—
93	Wichow	4	422,2	4,12	61	—	61	355	171	—	267	267	—	—	—
94	Wichow	2	853,2	1,90	55	—	85	432	213	—	380	380	—	—	—
95	Wichow	3	328,2	4,51	41	—	52	296	146	—	12	12	—	—	—
96	Wichow	1	675,2	1,18	16	—	29	150	68	—	27	27	—	—	—
97	Wichow	1	1079,2	2,10	41	1	59	322	156	—	29	29	—	—	—
98	Wichow	3	530,2	2,70	36	—	41	258	134	—	87	87	—	—	—
99	Wichow	2	745,2	6,84	80	—	120	676	325	—	22	22	—	—	—
100	Wichow	4	817,2	5,64	89	2	135	757	380	—	16	16	—	—	—
101	Wichow	3	839,2	7,44	65	—	86	465	236	—	207	207	—	—	—
102	Wichow	3	308,2	4,41	42	—	58	346	169	—	44	44	—	—	—
103	Wichow	3	440,2	6,23	37	—	56	320	158	—	1	1	—	—	—
104	Wichow	13	1624,2	4,23	162	2	301	1698	849	—	285	276	9	—	—
105	Wichow	3	706,2	1,83	69	2	105	597	285	—	157	157	—	—	—
106	Wichow	3	1734,2	1,70	108	1	146	861	400	—	41	41	—	—	—
107	Wichow	1	469,2	5,22	39	—	56	355	185	—	—	—	—	—	—
108	Wichow	1	85,2	1,24	29	—	43	222	107	—	73	73	—	—	—
109	Wichow	1	892,2	5,78	92	—	148	880	427	—	13	13	—	—	—
110	Wichow	1	583,2	3,12	45	—	59	361	183	—	325	325	—	—	—
111	Wichow	1	514,2	3,90	28	1	37	245	124	—	—	—	—	—	—
112	Wichow	12	2390,2	2,08	70	1	120	745	337	—	35	35	—	—	—
113	Wichow	1	721,2	1,20	36	—	61	307	141	—	22	22	—	—	—
114	Wichow	2	1416,2	2,07	65	5	125	685	340	—	163	163	—	—	—
115	Wichow	1	734,2	1,18	12	—	18	97	46	—	13	13	—	—	—
116	Wichow	1	812,2	4,75	32	—	35	161	79	—	151	151	—	—	—
117	Wichow	7	1627,2	4,21	91	—	142	868	440	—	146	146	—	—	—
118	Wichow	4	724,2	6,19	70	—	102	562	258	—	9	9	—	—	—
119	Wichow	4	2426,2	1,47	89	—	120	808	397	—	—	—	—	—	—
120	Wichow	1	402,2	4,19	50	—	64	379	180	—	131	131	—	—	—
121	Wichow	3	962,2	3,07	77	—	107	637	309	—	—	—	—	—	—
122	Wichow	1	505,2	3,22	50	—	72	422	194	—	16	16	—	—	—
123	Wichow	1	1269,2	6,80	129	1	257	1319	625	—	175	172	—	—	—
124	Wichow	3	1470,2	2,16	42	3	76	426	199	—	292	292	—	—	—
125	Wichow	1	658,2	2,98	25	—	38	241	123	—	—	—	—	—	—
Kreis b) Gutsbezirke.															
126	Wichow	2	1099,2	2,27	19	—	23	109	54	—	47	47	—	—	—
127	Wichow	2	756,2	5,49	11	1	20	136	63	—	39	39	—	—	—
128	Wichow	4	1945,2	3,42	18	2	37	210	109	—	32	32	—	—	—
129	Wichow	1	239,2	2,08	6	—	9	49	25	—	8	8	—	—	—
130	Wichow	2	834,2	1,78	11	2	27	179	87	—	73	73	—	—	—
131	Wichow	6	1596,2	0,67	7	—	12	87	46	—	56	56	—	—	—

Wyniki spisu z 1905 r. (fragment)
 (Źródło: *Gemeindeflexikon für die Provinz Westpreußen: auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. Dezember 1905 und amtlicher Quellen, heft 2, Provinz Westpreußen, Berlin 1908*)

Analizując wyniki spisu z 1905 r., Jan Karnowski pisał w 1909 r. na łamach *Gryfa*: *Śmiało twierdzić można, że większa połowa [sic!] Kaszubów podała mowę polską jako ojczystą i to po pierwsze dlatego, że między polskim a kaszubskim nie upatrują różnicy, po drugie uczyniła to z obawy, zresztą w pewnej mierze uzasadnionej, ażeby ich w przeciwnym razie rząd nie zaliczył do Niemców. Poza tym odgrywała przy tym swawola urzędowych zapisywaczy niemałą rolę, gdyż Niemiec, posłuszny wskazówkom urzędowym, zapisał ich jako Kaszubów, Polak natomiast jako Polaków.* Według spisu z 1905 r. język kaszubski jako język ojczysty zadeklarowało nieco ponad 70 tys. osób (w 1900 r. takich deklaracji było 100 tys., a w 1910 r. niemal 110 tys.). Karnowski podsumował to w następujący sposób: *z powyższej statystyki co do ogólnej liczby Kaszubów nawet najskromniejszych wniosków ciągnąć nie można.* Na łamach *Gryfa* dostrzegano tylko zagrożenie płynące ze strony niemieckiej: *Kto z jakich bądź przyczyn przyznał się prócz mowy ojczystej do języka niemieckiego, widocznie jest w okresie wynarodowienia się, przejścia od swojej narodowości do obcej.*

— 105 —

GERMANIZACYA KASZUB.

Ze Kaszuby coraz więcej się germanizują, tego dowodzi także urzędowa statystyka ludności z roku 1905, zwłaszcza swą rubryką dwujęzycznych (zobacz poprzedni artykuł: „Ilu Kaszubów jest na Kaszubach?” Uzupełnienie). Kto z jakich bądź przyczyn przyznał się prócz mowy ojczystej do języka niemieckiego, widocznie jest w okresie wynarodowienia się, przejścia od swojej narodowości do obcej.

Całe Prusy Zachodnie miały według urzędowej statystyki 1905 roku 1,641,875 ludności, a w tem 11,767 dwujęzycznych, czyli na 1000 mieszkańców przypadają 7 dwujęzycznych. Na Kaszubach zaś przewyższa tę przeciętną cyfrę procentualna liczba dwujęzycznych, wynosząca 9. Stosunki liczebne ludności i dwujęzycznych na Kaszubach według powiatów uwidocznione są w następującej tabeli.

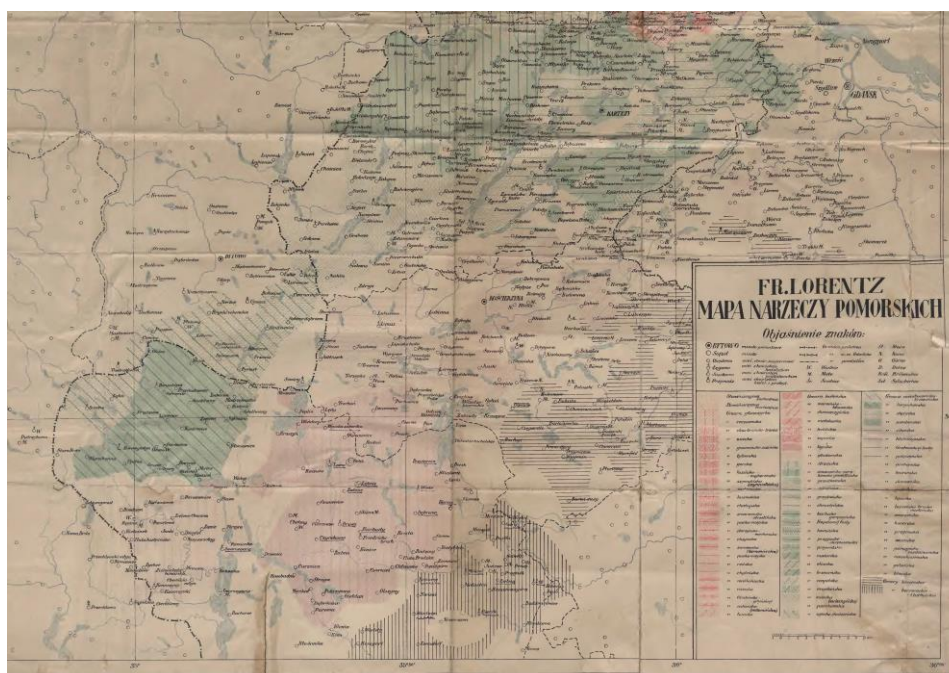
POWIAT	L I C Z B A		
	ludności	dwujęzycznych	
		wogóle	na 1000
miasto Gdańsk . . .	160,090	2,039	13
wejherowski	55,587	1,160	21
pucki	25,701	161	6
kartuski	66,612	128	2
gdański górny	50,148	293	6
kościerski	53,726	309	6
chojnicki	59,694	387	6
człuchowski	66,317	129	2
razem	537,875	4,606	9

Najwięcej dwujęzycznych jest w powiecie wejherowskim, i to trzy razy tyle, co na niego przypada. Gdańsk wraz z swoim obwodem w stosunku do liczby swej ludności, posiada prawie podwójną liczbę dwujęzycznych. Nie osiągają przeciętnej liczby 7 na 1000 powiat pucki, gdański górny, kościerski i chojnicki, nie różniąc się też między sobą ilością dwujęzycznych 6 na 1000. Najmniejszy,

Fragment artykułu na temat wyników spisu z 1905 r. (*Gryf*, R. 2(1910), z. 4-5)

po polsku). Ponadto statystyka językowa nie odzwierciedlała świadomości narodowej Kaszubów, która wówczas dopiero się kształtowała.

Niejako na marginesie rozważań statystycznych, należy stwierdzić, że od przełomu XIX/XX w. nastąpiła intensyfikacja badań językoznawczych. Szczególną rolę na tym polu odegrał niemiecki językoznawca Friedrich Lorentz (1870-1937). Jego badania stanowią cenne źródło w określaniu zasięgu kaszubszczyzny i niejako uzupełniają ówczesne dane statystyczne.

Fragment mapy narzeczy pomorskich Friedricha Lorentza (stan z około 1910 r.)
(Źródło: <http://pbc.gda.pl/dlibra/doccontent?id=19449&from=FBC>)

W 1920 r. większa część Kaszub znalazła się w granicach powstałego dwa lata wcześniej państwa polskiego, tzw. II Rzeczypospolitej Polskiej. W okresie międzywojennym odbyły się w Polsce dwa spisy powszechne: w 1921 i 1931 r. W pierwszym z nich pytano o narodowość, w drugim natomiast o język. Władze polskie uznawały, że Kaszubi są Polakami, a ich mowa gwarą polską, w związku z czym statystyki ich nie uwzględniały. Szacuje się, że w granicach województwa pomorskiego żyło wówczas około 180 tys. Kaszubów, co – jak podaje Janusz Kutta, autor monograficznego opracowania *Druga Rzeczpospolita i Kaszubi* – mogło stanowić mniej więcej 20% ludności województwa.

Po klęsce Polski w wojnie z Niemcami (1939 r.) cały obszar Kaszub znalazł się w granicach III Rzeszy Niemieckiej. Na ziemiach włączonych do państwa niemieckiego w grudniu 1939 r. odbył się spis (nie objął jednak terenu byłego Wolnego Miasta Gdańska),

który zdaniem gauleitera Alberta Forstera miał m.in. wyjaśnić *wątpliwości co do przynależności narodowej i języka ojczystego mieszkańców*. W spisie tym 188 tys. osób zadeklarowało kaszubski jako język ojczysty, z tego 100 tys. podało narodowość polską, 81 tys. – kaszubską, a 7 tys. – niemiecką. Jednakże warunki i czas, w którym przeprowadzony został wspomniany spis, mogły mieć istotny wpływ na jego wyniki.

W wyniku wojny cały obszar Kaszub znalazł się w granicach państwa polskiego, a wraz z nim stosunkowo już nieliczna ludność kaszubska z terenów, które przed wojną należały do Niemiec lub Wolnego Miasta Gdańska. W 1946 r. odbył się pierwszy powojenny spis ludności, w którym się zapytano o narodowość. Jednakże komunistyczne władze Polski, podobnie jak czyniły to władze II RP, traktowały Kaszubów jako Polaków.

Dopiero u schyłku istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, badaniem liczebności Kaszubów zajęli się gdańscy socjologowie, zwracając szczególną uwagę na kryterium autoidentyfikacji. Według badań przeprowadzonych pod koniec lat 80. XX w. Kaszubów miało być ponad 332 tys. Doliczając zaś do tej liczby kategorię tzw. pół-Kaszubów (osoby o częściowym rodowodzie kaszubskim), którą szacowano na ponad 184 tys., cała społeczność kaszubska miała wówczas liczyć ponad pół miliona osób.

Dopiero w XXI w., po niemal stuletniej przerwie, Kaszubi i ich język zostali ponownie uwzględnieni w spisach powszechnych.

.....

Bibliografia

Belzyt L., *Kaszubi w pruskiej statystyce językowej do 1914 roku*, [w:] *Pomorze – trudna ojczyzna? Kształtowanie się nowej tożsamości 1945-1995*, red. A. Sakson, Poznań 1996.

Belzyt L., *Liczebność ludności kaszubskiej na Pomorzu Gdańskim w latach 1830-1914*, cz. I, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 15(200), z. 3.

Belzyt L., *Liczebność ludności kaszubskiej na Pomorzu Gdańskim w latach 1830-1914*, cz. II, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 15(200), z. 4.

Belzyt L., *Problem liczebności ludności kaszubskiej na Pomorzu Gdańskim w okresie przed pierwszą wojną światową*, „Cassubia Slavica”, 2004, 2.

Belzyt L., *Pruska statystyka językowa (1825-1911) a Polacy zaboru pruskiego, Mazur i Śląska*, Zielona Góra 2013.

Borzyszkowski J., Mordawski J., Treder J., *Historia, geografia i piśmiennictwo Kaszubów*, Gdańsk 1999.

Jost I., *Osadnictwo kaszubskie w Ontario*, Lublin 1983.

Kaszubi. Monografia socjologiczna, red. M. Latoszek, Rzeszów 1990.

Latoszek M., *Liczebność Kaszubów – kwestia liczebności*, [w:] *Badania kaszuboznawcze w XX wieku. Materiały pokonferencyjne*, red. J. Borzyszkowski, C. Obracht-Prondzyński, Gdańsk 2001.

Latoszek M., *Pomorze – zagadnienia etniczno-regionalne*, Gdańsk 1996.

Mordawski J., *Geografia Kaszub*, Gdańsk 2008.

Mordawski J., *Statystyka ludności kaszubskiej. Kaszubi u progu XXI wieku*, Gdańsk 2005.

Mroczko M., *Stosunki narodowościowe na Pomorzu w latach 1920-1939*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego”, nr 4 (1975).

Obracht-Prondzyński C., *Spisy czy spiski, czyli o problemach z liczeniem Kaszubów*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku*, red. L. Adamczuk, S. Łodziński, Warszawa 2006.

Ramułt S., *Statystyka ludności kaszubskiej*, Kraków 1899.

Szultka Z., *Liczba Kaszubów na kaszubskim obszarze językowym Pomorza Zachodniego w XIX wieku*, [w:] *Pomorze – trudna ojczyzna? Kształtowanie się nowej tożsamości 1945-1995*, red. A. Sakson, Poznań 1996.

Szultka Z., *Uwagi o najnowszych publikacjach dotyczących liczebności ludności kaszubskiej na Pomorzu Zachodnim*, „Acta Cassubiana”, t. 5(2003).